

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

ИСКАЗИВАЊЕ АГЕНСА УЗ ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ

Аутор се бави конструкцијом *од сйране + генийтив* у функцији исказивања агенса уз девербативне именице. До сада у литератури није писано о тој конструкцији у оваквој функцији. На основу анализе из различитих функционалних стилова савременог српског језика, аутор је дошао до следећих закључака. 1) Ова конструкција се јавља често у ситуацији кад је исказан и пацијенс уз девербативну именицу. У таквој ситуацији нису ријетки случајеви кад је ова конструкција једино могуће средство за исказивање агенса. 2) Ова конструкција, за разлику од посесивног генитива, омогућава различиту функционалну перспективизацију реченице — што представља крупан разлог за њену појаву уз девербативне именице.

Савремени српски језик, као и друге европске језике, карактерише појава номинализације. Један од видова номинализације јесте и реченична кондензација, „појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштења реченичног садржаја“¹. Као средство реченичне кондензације јавља се, између осталих, и девербативна именица. И од раније је познато да се глаголском именицом исказује радња а да она не може представљати предикат реченице управо зато што при таквом именовању радње досљедно изостаје могућност исказивања предикативности.

И радња исказана девербативном именицом подразумејева, међутим, да у њеном вршењу учествује мањи или већи број актаната, које карактерише већа или мања обавезност учешћа. Ти актанти се на синтаксичком плану представљају различитим језичким средствима; у овом нема начелне разлике у погледу именовања радње глаголом и девербативном именицом.

Из досад реченог слиједи да је потребно описати промјене које на синтаксичком плану доноси појава девербативне именице умјесто глагола. А промјене су неспорне: актанти који учествују у вршењу радње исказане глаголом исказују се у реченици у складу са синтаксичким правилима којим се регулише повезивање реченичних чланова са глаголом, актанти који учествују у вршењу радње исказане девербативном именицом исказују се у реченици у складу са синтаксичким правилима која регулишу повезивање реченичних чланова с именицом. Иако, дакле, на семантичком плану замјена глагола девербативном именицом у исказивању радње не оставља посљедице

¹ Радовановић 1977, II, 141. Поред овога дјела посвећеног реченичној кондензацији, в. и Ивић 1975 и 1975а.

у односу на актанте које вршење дате радње подразумејева, на синтаксичком плану посљедице нису искључене.

Два најзначајнија учесника у вршењу радње — у реченици субјекат и објекат — при реченичној кондензацији помоћу девербативне именице на синтаксичком плану трпе посљедице. Наиме, синтаксичку позицију субјекта и директног објекта у реченици отвара глагол, а замјеном глаголског предиката девербативном именицом укида се синтаксичка позиција субјекта и објекта. Потребно је, дакле, да се исти актанти у вршењу радње сада на синтаксичком плану, у измијењеним околностима, представе на другачији начин. Чињеница је да су у српском језику та два актанта који учествују у вршењу радње, при именовану те радње девербативном именицом, исказива истим граматичким средствима — како именицом у облику генитива без предлога, тако и присвојним придјевом односно присвојном замјеницом. У нашој стручној литератури већ су сагледани принципи који регулишу избор једног односно другог решења, тј. генитивне форме односно придјевског облика, а прије свега онда кад се ради о личним именицама, али и шире²; зато се ја у овоме раду тим питањем нећу бавити.

Именица у „слободном“ генитиву односно присвојни придјев или присвојна замјеница уз девербативну именицу представљају, дакле, хомонимичне језичке јединице утолико што служе као средство за именовање агенса (у ширем значењу овог појма) и пацијенса радње, односно указују и на субјекат и на директни објекат реченице коју кондензује дата конструкција са девербативном именицом. Ово је у нашој литератури већ уочено³. На томе се проблему посебно задржавао Милорад Радовановић. Освјетљавајући ово, Радовановић је утврдио сљедеће битне принципе: 1) кад су агенси радње именоване девербативном именицом и предикатом корелативне реченице идентични, нема потребе за именовањем агенса уз девербативну именицу; 2) кад су агенси тих двију радњи анонимни или уопштени, опет је именовање агенса уз девербативну именицу информативно редувантно; 3) ако агенси ове двије радње нису идентични или анонимни, односно уопштени, онда је релевантно истицање агенса радње која се исказује девербативном именицом⁴. Из овога произилази да се у првом и другом случају појава детерминације уз девербативну именицу у виду посесивног генитива, присвојног придјева односно присвојне замјенице тумачи као присуство информације о пацијенсу, тј. ради се о „објекатском генитиву“ ако је у питању генитивна конструкција уз девербативну именицу⁵. У трећем случају таква одредба уз девербативну именицу упућује на агенс радње исказане девербативном именицом, односно на „субјекатски генитив“ кад је у питању генитивна конструкција уз девербативну именицу⁶. Уз ово, Радовановић даје одговор и на питање како се може идентификовати значење оваквих детерминација уз

² Стевановић 1991, 175–193; Ивић 1967; Николић 1969; Ивић 1987.

³ Стевановић 1991; Николић 1969.

⁴ Радовановић 1977, I, 102–103, II, 135–140.

⁵ Радовановић 1977, II, 137.

⁶ Радовановић 1977, II, 137–138.

девербативну именицу изван описане ситуације, тј. у случајевима када према девербативној именици нема корелативне реченице: идентификација ових детерминатора тада зависи од природе семантичког односа између предикације исказане девербативном именицом и појма на који се указује именицом у генитиву или присвојним придјевом односно присвојном замјеницом⁷.

У овоме раду ја ћу, ослањајући се на материјал из различитих функционалних стилова савременог српског језика, приказати један начин граматичког обликовања агенса уз девербативне именице који досада није био адекватно ни уочен ни описан. Претходно ћу указати на двије досада превиђане чињенице, а које су од несумњивог значаја за тематику овог рада.

Познато је, наиме, да се код исказивања радње глаголском лексемом може успоставити неколико различитих односа између елемената семантичког и елемената синтаксичког плана, што се изражава различитим видовима дијатезе. Тако се при активној дијатези у позицији синтаксичког субјекта налази именица која на семантичком плану означава агенс. При пасивној дијатези у синтаксичкој позицији реченичног субјекта налази се именица у номинативу која на семантичком плану означава пацијенс радње. Приликом исказивања радње девербативном именицом, међутим, редовно изостаје информација о дијатези. Таква информација се некада може добити посредно, рецимо на основу односа радње именоване девербативном именицом према радњи корелативне реченице и односа актаната једне и друге радње.

Када је у питању проблем идентификације присвојног генитива односно његових алтернација у виду присвојног придјева и присвојне замјенице уз девербативну именицу, до сада је у нашој стручној литератури разматрана само ситуација кад је уз девербативну именицу означен један од два актанта радње — агенс или пацијенс. Није истицано да је могућа и таква ситуација кад се уз девербативну именицу истовремено исказују и агенс и пацијенс. Сљедећи примјери, међутим, показују да је и таква ситуација могућа.

1. Догодио [се] онај, у свим новинама препричаван призор *Аћимовог најушћиања скуйишине* (ДЂ ВС 53). *Судско саслушање Мехмедбашића* започело је 16. априла (Апис). Певач је био прави, мада и особите врсте песник, остајући певач. *Његово саздавање новог* у области епског стваралаштва потпуно се уклапало у оквире традиције (Речник 599). Ја се увек сећам *вашег помињања Исидоре* (ТВБ 3, 2. 4. 96).

Иако сам у прегледаној грађи нашао мало оваквих примјера, они свједоче да оваква могућност није само теоретска. На основу посматрања наведених примјера може се утврдити сљедеће правило: кад се уз девербативну именицу исказује и агенс и пацијенс, онда је за исказивање агенса резервисан присвојни придјев или присвојна замјеница, а за исказивање пацијенса резервисана је именица у облику посесивног генитива. У овом случају, да-

⁷ Радовановић 1977, II, 138.

кле, не постоји хомонимичност поменутих средстава детерминације уз девербативну именицу.

У савременом српском језику агенс уз девербативну именицу исказује се на још један начин — конструкцијом од стране + генитив. Ова конструкција, међутим, досад није била у стручној литератури забиљежена као прихватљиво средство за исказивање агенса уз девербативне именице; у круговима мјеродавних преовладава увјерење да је то књишка конструкција без утемељења у (стандардном) српском језику. Међутим, како је у овом језику инструментал изгубио функцију именовања агенса у пасивним реченицама, а пошто почешће искрсава потреба за његовим експлицитним именовањем у пасивним конструкцијама са трпним придјевом, ту функцију је на себе преузела управо конструкција од стране + генитив. Она је данас и те како присутна у (стандардном) српском језику, посебно у неким његовим функционалним стилевима⁸.

У даљем излагању приказаће се употреба ове конструкције у функцији исказивања агенса уз девербативне именице. Ево примјера са њоме уз девербативне именице.

2. *Преузимањем Сарајева од сѝране муслиманско-хрвајске полицѝје* испуњена је још једна одредба из Дејтона (ТВЦГ 20. 3. 96). Разматрао је могућност *кујовине возила фирме Волво ... од сѝране саобраћајних ѝредузећа* (ТВЦГ 20. 3. 96). Иако је цео свет осудио *хайшење срѝских официра од сѝране муслимана ...* (ТВБ 1, 7. 2. 96). Нема додатних услова за *ѝризнавање наше земље од сѝране Евројске уније* (ТВЦГ 6. 2. 96). Настала је [сорта шљиве] ... *укришћањем ... и ѝожегаче од сѝране др Сѝанише А. Пауновића* (Сорте 91). ... да ће Америка у случају ... *блокаде Тајвана од сѝране Кине* заштитити Тајван (ТВЦГ 20. 3. 96). Апис је објаснио шта је учинио тада ... да би показао да се противио било каквом *ѝреузимању власѝи од сѝране официра* (Апис). Службеном употребом језика и писма сматра се ... *вођење ѝройисаних евиденција од сѝране оѝшѝинских органа* (ЗЈ 1802). Релативно често *коришћење множинске форме ове именице од сѝране говорних ѝредсѝавника* непосредна је последица чињенице ... (ЈФ XLVI 6). Стилизација је *оѝонашање од сѝране ѝсаца начина ѝриѝо-виједања каракѝтеристѝичног за неко лице* (КИ 94).

Као што се види, у наведеним се примјерима уз девербативну именицу појављују истовремено подаци и о агенсу и о пацијенсу. Потребно је нагласити да је, бар према ономе што показује грађа анализирана за овај рад, овакав начин граматичког оформљења агенса уз девербативну именицу, у случају кад је експлицитно исказан и пацијенс, доста чест и да се јавља

⁸ О појави ове конструкције умјесто инструментала у функцији агенса у пасивним реченицама в. Ивић 1954, 61–62. О њеном присуству у пасивним реченицама у савременом српском језику в. Танасић 1992, 97–102. У грађи за овај рад нашла се само оваква форма, мада се јавља и форма *од + генѝтив* — в. у овде поменутих радовима.

у најразличитијим функционалним стиловима — журналистичком, административном, научном.

Карактеристично је да се у већини наведених примјера не би могао умјесто генитива употребити присвојни придјев. Као што је познато⁹, када се уз „слободни“ генитив (чије мјесто заузима ова специфична предлошка конструкција) налази још која одредба, онда га не можемо замијенити присвојним придјевом, а постоје и случајеви кад се од именице не може извести присвојни придјев. Само се у шестом и десетом примјеру (... у случају *блокаде Тајвана од стране Кине; ојонашање од стране њисца начина иријовиједања*) и евентуално у седмом (*преузимању власици од стране официра*) не ради о таквој ситуацији. С друге стране, у случају кад се уз девербативну именицу исказује и агенс и пацијенс нема могућности да се пацијенс исказе присвојним придјевом, а да именица која обиљежава агенс дође у облику присвојног генитива; могућа расподјела функција између посесивног генитива и присвојног придјева у оваквим случајевима приказана је у опису групе (1) примјера. Све ово доприноси да се у функцији исказивања агенса уз девербативне именице јавља ова предлошко-падежна конструкција.

У свим анализираним примјерима, сем посљедњег, исти је распоред синтаксичких јединица: девербативна именица, пацијенс, агенс. За одступање од овога распореда у посљедњем примјеру (КИ је *ојонашање од стране њисца начина иријовиједања*) разлог се може тражити у чињеници да је у питању превод са руског и да је пацијенс представљен доста сложеном синтагмом.

Конструкција од стране + генитив јавља се у функцији исказивања агенса уз девербативне именице изведене од транзитивних глагола и онда кад податак о пацијенсу изостаје. То се види из сљедећих примјера.

3. Са Крфа су упозорени на *агијацију од стране јавних и шајних ирисџалица „Црне руке“* (Историја). Осетљивост српске владе на ту тешку *ојшужбу од стране чейворице сојсџивених официра* показује депеша (И.). Коментаришући *бојкој од стране Ајфора*, Младић каже (СТБ 13. 3. 96). Раднику мирују права и обавезе ... ако одсуствује са рада због ... *ујућивања на рад у иностранство од стране иредузећа* (ЗРО 1786). Српске реакције кретале су се од *ојравдања, од стране иредсџавника режима*, до оштрог негодовања (Апис). На састанку је уредник указао на честу појаву неаргументованог *кријшковања*, посебно *од стране дијела ојозиције* (Разг.). Указано је на пораст *иосјејша* овим локалима, посебно *од стране ученика* (Разг.).

Међу наведеним примјерима има разлика у погледу могућности да се агенс исказе генитивом без предлога или присвојним придјевом. У првом примјеру агенс би се могао исказати и генитивом без предлога. У сљедећа два примјера (Осетљивост српске владе на ... *ојшужбу од стране чейво-*

⁹ Стевановић 1991; Ивић 1967; Николић 1969.

рице сојстџвених официра; Коментаришући бојкоћ од сџране Ајфора) то се не би могло учинити без компликација на семантичком плану — не би се могло прецизирати да је у питању агенс, а не пацијенс. Такође, не може се наћи излаз ни у присвојном придјеву: именица у функцији агенса у првом од ова два примјера (*официри*) појављује се у синтагматској вези, а ако би се од именице *Ајфор*, у другом примјеру, и извео придјев, то не би била довољна гаранција да се њиме указује на агенс. Слични проблеми се јављају и кад је у питању примјер: ... ако одсуствује са рада због *ујућивања* на рад од *сџране йредузећа* — довођење именице *йредузеће* у облику „слободног“ генитива у позицију непосредно иза девербативне именице *ујућивање* чини информацију нејасном пошто се не зна да ли је генитив у функцији искаивања агенса или пацијенса.

Посебно су интересантни примери пет, шест и седам (Српске реакције кретале су се од *ојравдања*, од *сџране йредсџавника режима*; указао на ... појаву неаргументованог *крићиковања*, посебно од *сџране дијела ојозиције*; Указано је на пораст *йосјејћа* овим локалима, посебно од *сџране ученика*): они откривају једну нову чињеницу значајну за објашњење појаве ове конструкције уз девербативне именице. У овим примјерима агенс је запетом одвојен од девербативне именице — посесивни генитив не дозвољава такву могућност. Овакво структурирање реченице на општелингвистичком плану обрађено је у оквиру појма функционалне перспективизације реченице¹⁰. Наиме, говорно лице може да — у складу са потребама комуникације — на различите начине варира структуру реченице. Поједини реченични чланови могу да се издвајају, да мијењају мјесто; тиме се издваја онај елеменат значења који се у датој прилици жели посебно истаћи¹¹.

Управо ово имамо у поменутиим примјерима. У првом од њих издвајањем агенса паузама (запетама) мијења се смисао информације о агенсу: сада не само да је исказан агенс, него се информација о њему истиче, подвлачи се ко оправдава дату акцију — насупрот онима који је осуђују. Слично је и у другом примјеру. Оставимо овдје на страну то што у овом случају употреба генитива без предлога може да доведе до забуне, тј. до хомонимијског конфликта: да ли се ради о томе да неко критикује опозицију или она то чини. Оваквим издвајањем ове конструкције опет се посебно истиче, посебно се скреће пажња на то ко критикује неаргументовано. У посљедњем од ових примјера интересантан је још један детаљ. Конструкција са значењем агенса не долази непосредно иза девербативне именице; позицију непосредно иза девербативне именице заузима друга језичка јединица. Ако би се агенс исказао генитивом без предлога, онда би ова синтаксичка јединица морала да се изостави или помјери; а свако помјерање неког реченичног члана ка крају или почетку реченице уноси извјесне промјене у значењу. Дакле, употребу генитива с предлогом у функцији агенса уз девербативну именицу снажно подржава подобност за различиту функционалну

¹⁰ О функционалној перспективизацији реченице в. Ивић 1976.

¹¹ Ивић 1976, 29–30.

перспективизацију реченице — насупрот посесивном генитиву, који у том погледу потпуно подбацује.

У складу са овим што је досад речено треба посматрати и случајеве кад се уз девербативну именицу изведена од непрелазних глагола појављује агенс обликован у виду предлошке конструкције. Такве случајеве илуструју сљедећи примјери.

4. Статутом Јавног предузећа утврђују се ... овлашћења у погледу *располагања* средствима *од сйране делова йредузећа* (ЗЕ 1796). Српска радикална странка истиче да *рачунање* на повољне временске услове *од сйране СПС-а* ... (Радио Б 92, 1. 4. 96).

Пошто се у оба ова примјера ради о девербативним именицама изведеним од непрелазних глагола, овдје и не може постојати опасност од хомонимичности посесивног генитива, па се разлог за јављање конструкције *од сйране + гениитив* у функцији агенса не може тражити на тој страни. Сметњу за јављање посесивног генитива овдје представља постојање друге језичке јединице уз девербативну именицу: *располагање* средствима *од сйране делова йредузећа*; *рачунање* на повољне временске услове *од сйране СПС-а*. Да би се употребио посесивни генитив, било би потребно да се те језичке јединице уклоне из ове синтаксичке позиције.

Цјелокупно досадашње разматрање може се свести на неколико закључних напомена.

Посесивни генитив уз девербативну именицу отјелотворује се као хомонимично граматичко рјешење — њиме је исказив и вршилац и пацијенс радње о којој саопштава дата девербативна именица. Употребом генитива са предлогом тај проблем се „скида с дневног реда“. Кад се укаже потреба за тим да истовремено буде исказан и податак о агенсу и податак о пацијенсу, а при том изостаје могућност избора посесивне придјевске форме (било зато што је с обиљежјем множине било зато што се остварује у пратњи какве одредбе), ту је конструкција *од сйране + гениитив* да уклони сваки могући неспоразум.

Немогуће је конструкцију *од сйране + гениитив* заобићи и у оним ситуацијама кад се између података о радњи и њеном вршиоцу убацује неко друго обавјештење. Посесивни генитив се, наиме, мора непосредно наслањати на девербативну именицу са значењем оне радње за чије је извршење одговоран онај фактор који се генитивом именује.

Ништа мање од овога није важна чињеница да је предлошка конструкција о којој је овдје ријеч погодније граматичко средство од „слободног“ генитива за испуњавање захтјева тзв. перспективизације реченице. Наиме, њена мобилност, могућност да се издваја паузама или помјера унутар реченице, омогућава да говорно лице — у складу са комуникативним циљем — различито варира реченични значењски садржај, дајући појединим елементима информације у различитим приликама различит значај. Овакве могућности нису својствене посесивном генитиву у истој функцији.

ИЗВОРИ

- Апис — Дејвид Мекензи, *Апис*, Београд — Г. Милановац, 1996.
 БЂ П — Бранко Ђопић, *Пролом*
 ДН Д — Добрило Ненадић, *Дорошеј*
 ДЂ ВС — Добрица Ђосић, *Време смрти*
 ЗЕ — *Закон о електропривреди*, Службени гласник Републике Србије 1991/45.
 ЗЈ — *Закон о употреби језика и писма*, Службени гласник Републике Србије 1991/45.
 ЗРО — *Закон о радним односима*, Службени гласник Републике Србије 1991/45.
 КИ — *Књижевна историја XII/45*, Београд 1975, 91–123.
 ЈФ — *Јужнословенски филолог XLVI*, Београд 1997.
 Сорте — Група аутора, *Нове сорте воћака створене у Чачку*, Институт за пољопривреду Србије Београд — Центар за воћарство и виноградарство Чачак, 1995.
 Речник — *Речник књижевних шермина*, Нолит, Београд 1992.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1954 — Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструменџала*. САНУ, Београд.
 Ивић 1967 — Милка Ивић, *Генијивне форме српскохрватских именица и одговарајућа љидевска образовања суфиксом -ов (-ев, -ов.јев, -ев.јев), -ин у односу комбинаторичних варијаната*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, X, 257–262.
 Ивић 1975 — Milka Ivić, *Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation*, Zeitschrift für Slavistik.
 Ивић 1975а — Милка Ивић, *Предикајска кондензација у грамајичком опису словенских језика*, Зборник реферата са заседања Међународне комисије за проучавање грамајичке структуре словенских језика, Скопље, 119–122.
 Ивић 1976 — Милка Ивић, *Проблем њерсејкџивизације у синџакси*, Јужнословенски филолог XXXII, 29–46.
 Ивић 1987 — Милка Ивић, *О неким српскохрватским грамајичким феноменима условеним емфајџијом*, Јужнословенски филолог XLIII, 41–47.
 Николић 1969 — Мирослав Б. Николић, *О џосесивном генијиву личних имена*, Наш језик XVII/5, 264–283.
 Радовановић 1977, I и II — Милорад Радовановић, *Именица у функцији кондензатијора*, I, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 63–144; II, XX/2, 81–160.
 Стевановић 1991 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд.
 Танасић 1982 — Срето Танасић, *Пасивне конџрукције са џирним љидјевом у српскохрватском језику*, Институт за језик и књижевност, Радови IX, Сарајево.

Резюме

Срето Танасић

ВЫСКАЗЫВАНИЕ АГЕНСА ПРИ ДЕВЕРБАТИВНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Автор занимается конструцией *од сџране + генитив* в функции высказывания агенса при девербативных существительных. Хотя эта конструкция в нашей научной литературе известна как средство высказывания агенса в пассивных предложениях со страдательным прилагательным, до сих пор не была замечена ее роль высказывания агенса при девербативных существительных (эта функция в нашей научной литературе до сих пор приписывалась исключительно possessивному родительному падежу и притяжательному прилагательному или притяжательному местоимению). На основании анализа материала из различных функциональных стилей современного сербского языка автор пришел к следующим выводам.

1. Поссесивный родительный падеж (и притяжательное прилагательное) при девербативных существительных представляет собой омонимичное языковое средство: он высказывает агенс и *patiens* действия, высказываемого девербативным существительным. Употреблением конструкции *od стране + генитив* эта проблема разрешается. В случае высказывания при девербативном существительном и агенса и *patiensa*, единственным возможным способом высказывания агенса часто является именно употребление конструкции *od стране + генитив*; кроме данной конструкции эту функцию может выполнять и притяжательное прилагательное, но нередко притяжательное прилагательное не может выступить вместе с поссесивным родительным падежом.

2. В поисках причин появления этой конструкции в функции именованного агенса при девербативных существительных очень важной является ее пригодность в функциональной перспективизации предложения. Ее возможность выделения и перемещения внутри предложения, в отличие от поссесивного родительного падежа, дает возможность говорящему лицу — в соответствии с коммуникативной целью — придавать различное значение отдельным членам предложения, даже и самому агенсу.